

СВОЄРІДНІСТЬ АД'ЄКТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ ЛЕМКІВСЬКОГО ГОВОРУ

У статті на фразеологічному матеріалі лемківського говору пунктирно окреслено ознаки фразеологічної синонімії й розглядаються характерні риси ад'єктивних фразеологізмів-синонімів.

Ключові слова: синонімічний ряд, фразеологізми, ад'єктивні ФО, фразеологічні синоніми.

У фразеології лемківського говору репрезентовані найрізноманітніші сфери людського буття: особливості образного народного мислення, своєрідність культури, побуту, звичаїв, історичного минулого. Загальною рисою фразеологізмів будь-якої мови є те, що вони антропоцентричні знаки. Саме тому великий пласт фразеологізмів лемківського говору зосереджений на характеристиці особи, особливостях людської моралі, суспільних відносин, виробничої діяльності тощо.

Майже всі ад'єктивні фразеологічні одиниці (далі ФО) лемківського говору, що моделюють певні властивості людини, об'єднані однією темою, пошуком більш яскравого й експресивного образу. Як відомо, фразеологічні синоніми, які “позначають той самий предмет дійсності; виражають те саме поняття, відтінюючи різні сторони його, і при різній внутрішній формі і неоднаковому лексичному складі мають однотипне категоріальне значення, однакову семантичну сполучуваність із словами оточення” [Скрипник: 212]. М. Алефіренко зауважує, що, “синонімізація... фразем полягає не в здатності їх виражати відтінки одного й того ж поняття, а в їх спільній референції, у здатності цих одиниць виражати різні (хоч і близькі) поняття про один і той же предмет думки” [Алефіренко: 31].

Фразеологічні синонімічні ряди лемківського говору численні, мають широку понятійність і неоднорідну структуру. Так, синонімічний ряд ФО, що ілюструє значення “ненажерливий” однаково характеризує людину, яка не може вдовольнити потребу в їжі. Пор.: як *діравий міх, як незаситіймой море, пажёрной як свіня, ненажёртий пес, рот наширёко, несійтий лем раз на сятуй вёчур* [Вархол:130], *голо́дно́й літо* [Вархол:79], *не ма́ти дна в череві, stráтил дно, без дна, ра́дше пра́сне як бы́ мав на місці вха́бити* [Вархол:83].

У наведених прикладах важко визначити домінанту. Адже кожна ФО експресивно насичена, виражає образно-характеризуюче значення. Однак можна виокремити варіантно-синонімічні ФО, які мають абсолютну значеннєву адекватність: *не ма́ти дна в череві, stráтил дно, без дна*. Зважимо на те, що між фразеологічними синонімами і варіантами немає чіткої межі, тому що фразеологічну варіантність можна вважати крайнім виявом синонімії, де різниця між синонімами зведена до мінімуму [Матвієнко: 16].

Фразеологічні синоніми лемківського говору насичені яскравою і оригінальною образністю. Значною продуктивністю серед них відзначаються порівняльні конструкції, в яких порівняльна частина залежить від спільного пояснюваного слова, що уживається для підсилення ознаки, за якою людина уподібнюється певному предметові: ФО *п'яний як шлеп* [Вархол: 111]; *п'яний як сніп; п'яний як ціпы; п'яний як левеш; п'яний як мітла; п'яний як мотовило; п'яний як мотор; п'яний як чік (чип); п'яний як бомба; п'яний як дерево; п'яний як друк* розкривають поняття “дуже п'яний”. Такі мовні конструкції, що складаються із сполучника як та повнозначного слова легко відтворюються мовцями, виступають своєрідним орнаментом, який акцентує смислові відтінки.

Великий ряд ФО дає негативно-оцінне визначення розумової неповноцінності людини: *глу́пий як нуч* [Вархол:93]; *глу́пий як талпа* [Вархол:130]; *глу́пий як те́ля необлиза́не; глу́пий як те́мник; глу́пий як фасо́ля; глу́пий як цап; глу́пий як бо́чка; ду́рний як га́ча; глу́пий як гу́ска; му́дрий як Соломо́нови ногави́ці*.

Яскравими іронічними мазками схарактеризовані зарозумілі люди: *прему́дрий як філозо́ф; му́дрий як Шаламу́н (му́дрий як Сала́мун кра́ль); му́дрий як фішка́риш; му́дрий як ворожі́ля; му́дрий як Голо́мбус*.

На неабякі розумові здібності людини вказують ФО: *зло́та голо́вка; до́бра го́лов; до студе́ньки по во́ду не ходи́т*.

Чимало фразеологічних синонімів допомагає розкрити особливості зовнішності людини, її вдачі. Наприклад, “дуже худий” – як *кѣби іглу із’їв; сұхый як цвѣрна; випасѣний як лўка госѣни; в собѣ не мат едну кышку; лем кість а скѳра; сама рўка, сама нѳга; хлоп в едні ногавыці; вытряшѣна цигарѣтля; лем вўха стїрчат; лем тѣрок вїсит; лем нѳги телембавуть; мѳже на кочѣрзі летїти і, навпаки, “дуже повний” – як карпáтскый мѣдвїдь; скѳре перескѳчиши як облѣтиши; хорўе на свынскї сухѳти; тѳвчком бытїи; шїршии як дѳвишии; млячїюм годўвуть.*

У лемківському говорі порівняльні синонімічні звороти побудовані на різних образах і часто виражають ірреальну міру вияву якоїсь ознаки. Наприклад, “дуже добрий” – *дѳбрїи як мїд; дѳбрїи як фалáток хлїба; дѳбрїи як мамына цїцька; дѳбрїи як з мáслом хлїб; дѳбрїи як тѣпла (тїха, шїра) вѳда; з пáльця бы кырве дав; на хлїб бы примáстїл; дав бы зо сѣбе послїдню сорѳчку; дўшу бы дал; хоц го до рáни приклáдай.*

Фразеологізми різної образності розкривають поняття “дуже злий”: *як збїшѣна мáчка; злий як Луцїпер (Луцїфер); злий як шáркaнь; злий як юс; злий як пѳльска вош; недѳбрїи як Сян; недѳбрїи як хлїб з чѣстком; недѳбрїи як хлїб з пѳпрїюм; наштвáний як фїнáнц на кѳзу; аж пїна тѣче з рѳта кому; стѣклїи пѣс; пся зарва; жѳвч кыпыт у кому; жѳвч прáсне кому.*

Можна констатувати багатство фразеологізмів на означення рис характеру людини. Так, поняття “дуже впертий” розкривають фразеологічні синоніми: *як ялѳвьїи сок, упѣртий як жыд у тáнци, затвердїлий як крїве дерѣво; “дуже пихатий” – надўтий як вош, надўтий як мїх, надўтий як сѳва, áни остругáни вѳлос до зádку не вѳїде; “дуже жадїбний” – трясти са як чорт за грїшнов дўшов, на пїязї як чорт на грїшну дўшу, за грáйцарь си дась до колїна вертїти; “дуже смїливий” – сяде й на чѳрта, пїде ай до пѣкла, áне чѳрта са не бѳїт, áне в пѣклї не зѳрїт; “дуже боязкий” – влáснуй (свѳюї) тїни (цїню) са бѳїт [Вархол: 132], мўхы са бѳїт, ай з бїлом плáхтом выстрáшит кого; “дуже повільний” – пѳкы са вѳѣрне то сѳнце зáйде, мѳже їти і по смѣртку (бы був дѳбрим по смѣрть ходїти), пѳкы засáдїть росáду, на дрўгїм бѳцї капўста вырѳсте; “м’який, поступливий” – із прѳса мякына, шо до вўха, то до вѳчѣї, áни з ним гев, áни там; “вайлуватий, мїшкуватий” – як наливáйкош, як бўтрош, як глїна, пѳкы прїїде та вытѣче вѳды пїв колѳды; “тихий, покїрний” – мѳжееш кїл на голѳві тѣсáти, потяти не ублїжыть, як язня, блáсїи як язнятко, як ўца; “досвідчений (хитрий)” – выбытїи як стáрий покрѳвец, выбїтїи як фїшкaль [Вархол: 136], выбїтїи як поїсткы [Вархол: 105], машїснїи вышткымы мастямы, бы выцїцал із ялѳвой корѳвы тѣля.*

Об’єднані пошуком яскравого образу фразеологізми характеризуються численними синонімами з широкою поняттєвістю й неоднорїдною структурою. Наприклад: семантичний ряд “дуже балакучий” наповнений такими одиницями: *тáмба як ворѳта у кого; язык як по лўкоть рўка у кого; язык як прáйник у кого; язык як у корѳви хвўст у кого; язык як у Янї день у кого [Вархол: 150]; писк мат як Требїшыв [Вархол: 102]; папўлю мáти як двѣрї; мáти рѣчі як гѳлич в субѳту [Вархол: 40]; мáти рѣчі як кѳза бїбкїв; лепѳтїва як стáра бáба.*

Образність може викликати рїзні асоціації, по-своєму виражати одне й те ж явище реальної дійсності, тому між членами ряду фразеологічних синонімів, які виражають загальне значення, є специфічні відмінності. У групах фразеологізмів можна відрїзнити бїльш або менш відчутні відтїнки у значенні, зумовлені лексичними засѳбами їх вираження. Семантичними відтїнками вирізняються фразеологізми на позначення поняття “дуже бідний”. ФО *криж бѳжїи мáс* і *зabытїи бѳгом* відтїняють нюанс бідності як покари, як провина; ФО *без борѳзди* і *зáрус мѳхом* виражають інтенсивну ознаку крайньої бідності; ФО *пїязей як у жыда пáцят; пїязей як на долѳни волўїса* [Вархол: 103] вказують на повну відсутність грошей.

Синонімічні ФО із загальною семантикою “дуже багатий”, передають градацію ознаки багатий: *із бїлой мўкы* – достаток, багатство, добробут; *лем потячѳй молѳко хыбит* – верх достатку; *ай вўльха рѳдит* – прихильність долї, талану; *пїязей як у цїгáна уш* – “велике багатство”; *багáтїи як чорт, зѣмля не мѳже тримáти* – “надмірне багатство, всевладність”. Цї звороти не еквівалентні стилїстично: одні з них вживаються в просторїчному стилї, іншї – в народнорозмовному зі зниженим відтїнком, для деяких характерний незначний відтїнок книжності.

Своєрїдність фразеологїї лемківського говору є складним феноменом, що відображає екстралїнгвальні фактори, пов’язані з життям лемків: особливості характеру, духовного складу, культури, своєрїдність етнічного побуту, звичаїв, традицій, специфіку історичного розвитку, так і лїнгвістичні фактори, що визначаються специфікою лексико-семантичної і граматичної системи говору лемків. Рїзна лексико-семантична сполучуваність слів може спричинити структурно-

граматичні відмінності між фразеологізмами, що синонімізуються. Тому “найближчими у синонімічних рядах є одномодельні фразеологізми, однак можливе синонімічне зближення близькозначних різномодельних зворотів” [Скрипник: 225].

Прикладом одномодельних ФО можуть бути синонімічні ФО, що позначають поняття “дуже працьовитий”: *до роботи як шіркань; до роботи як чорт; до роботи як брытов* [Вархол: 23]; *до роботи як жьльётка* [Вархол: 56]; *до роботи як óса, до роботи як Пёрун*.

Близькими до них є різномодельні ФО: *під рукамы гóрит; робўтний як кунь* [Вархол: 75]; *як вгинь*. Поняття “довгоносий” позначають одно модельні ФО: *нус як боцáнув дзьóбок у кого; нус як мясарўщув гак у кого; нус як чáлнок у кого; нис як трўба у кого; нис як рóмпель у кого; нис як огу́рок у кого; нис як крáмпач у кого; нис як кобáса у кого; нис як вортївка у кого*. Цей синонімічний ряд продовжують різномодельні ФО: *з нўсом бы мїг орати; ворóна мóже на носі сидіти кому; дїдо бы са мав чим пудперати* [Вархол: 49]; *носатий як пўляк*.

Зауважимо, що ад’єктивна фразеологія лемківського говору переважно характеризується різномодельними синонімічними ФО. Адже вагомою властивістю фразеологічного синонімічного ряду є здатність об’єднувати не окремі ФО однакової структури, а невеликі групи зворотів, які образно характеризують ту чи іншу ознаку особи. Так, наприклад, ФО на означення поняття “дуже високий” об’єднані в невеликі групи синонімічних зворотів, які характеризують фізичну властивість людини через образно представлену типову подібність або ситуацію: *висóкий як смéрек; вели́кий як со́сна; висо́кий як топо́ля; висóкий як ту́рня* [Вархол: 134]; *висóкий як вёрблюд; висóкий (выросну́тий як вёрба); висóкий як де́бря; висóкий як драбына (лазіво); висóкий як дра́нта* [Вархол: 52]; *висóкі як дрїзол* [Вархол: 52]; *висóкий як лївча; до́вгий як шта́нта; выросну́тий як конóплі; як телефóнний стовп; вели́кий лем му щўтку а хма́ри біліти; малéнький же́бы не́бо побліив; пáнбіг мїру стрáтил (Божїчко стрáтил мїру з кого; Бог стрáтил мїру з кого); до хмар гóлов дусягне; голóва повїше кóрчу хóдит*.

Спільне значення “дуже неохайний” передають ФО: *як стра́шок до банду́рок; як стра́шок до капўсти; стерáнку ма́е на шїї; сорóчка са розпа́де; як ско́ра із дикóго*.

Ця ж особливість характерна і для ФО, що мають значення “слабосилий, немічний”: *хлоп як з кло́ча ба́тїг; хóдит як тїн; ма́е сі́лу як Лькóва сі́ва; рїдкїй в крїжо́х; сла́бый як чай; ма́ти свáлы (силу) як женáтий ворóбель (кóгут); як бы з крэ́ста (кры́жа) зняли кого; вітор задўс та впáде*.

Як відзначає Л. Скрипник, “у сфері фразеології не варто говорити про абсолютні чи рівноцінні синоніми. Навіть дуже близькі синоніми не переобтяжують фразеологічного складу мови, а є необхідними елементами урізноманітнення засобів вираження” [Скрипник: 228].

Отже, наявність у лемківському говорі ФО, які здатні вступити в синонімічні ряди, є закономірною, оскільки у мовленні завжди виникає необхідність одночасного вживання декількох подібних і разом з тим різних одиниць, які б різноманітно характеризували позначуваний предмет чи певне явище й розкривали б у ньому нові грані баченого й усвідомленого. Фразеологізми лемківського говору зберігають у собі інформацію про світ Лемківщини, тому є цінним матеріалом як для подальшого розгортання різнопланових лінгвістичних досліджень, так і з пізнавально-мовного погляду. Останнє набуває особливої ваги, оскільки відбувається поступове зникнення фразеологізмів лемківського говору з активного вжитку.

Пояснення значень малозрозумілих компонентів окремих ФО

Боцан – лелека	Пўляк – індик
Бочкóри – постолі	Рóмпель – давній високий Келишок, міра на горїлку
Га́ча – лоша	Тáлпа – підошва
Крáмпач – кирка	Ту́рня – дзвіниця
Лéвеш – картопляний суп	Фінанц – прикордонник
Поїстка – запобїжник	Фїшкáриш, фїшка́ль – адвокат
Ма́чка – кішка	Цвэ́рна – нитка
Покрóвец – килим	

ЛІТЕРАТУРА

Алефіренко: Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа,

1987. – 134 с.

Вархол: Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. - Словацьке пед. вид-во в Братиславі, відділ укр. літ. в Пряшеві, 1990. – 159 с.

Матвієнко: Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 8. – С.16 – 20.

Скрипник: Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.

Ступінська: Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови. Дисертація на здобуття вченого ступеня канд.філол.наук. – Тернопіль, 2000. – 198с.

СФУМ: Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наук. думка, 2003. – 1097с.

Halyna Stupinska. Peculiarity of adjective phraseological synonyms of the lemky dialect.

The article, that is based on phraseological material of the lemky dialect, is a sketchy attempt to depict the features of the phraseological synonymy and define the intrinsic tokens of adjective phraseological synonyms.

Key words: synonymic raw, phraseologism, adjective phraseological unit, phraseological synonyms.

Наталія КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський)

© 2009

ДІАЛЕКТИЗМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПОДІЛЬСЬКИХ І ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРОК)

Зіставно-типологічний метод дослідження фраземіки говіркового мовлення дає можливість визначити загальномовні сталі вислови, територію побутування окремих фразеологізмів.

Порівняльний аналіз фраземіки подільських і лемківських говірок дозволив виділити тотожні одиниці, а також діалектизми в складі семантично однакових фразем. Найвищий рівень варіативності виявляють іменники, що зазнали інішомовних впливів.

Ключові слова: діалектизм, фразема, діалектна фразема.

Упродовж останнього десятиріччя фраземіка українських діалектів стала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу.

Цінний фраземний матеріал описано в дисертаційних дослідженнях різних діалектних зон (Н.Бабич, Т.Грица, Н.Коваленко, Г.Ступінська, М.Олійник), зафіксовано в матеріалах до словників фразем середньополіських [Грищенко], подільських [Доленко; Коваленко], буковинських [Бабич], слобожанських говірок [Юрченко, Ройзензон, Ройзензон; Івченко]. Особливо вагомим доробком є публікація регіональних словників, до складу яких входять власне діалектні фраземи і такі, що виступають у сучасній українській літературній мові [Вархол, Івченко; Юрченко, Івченко; Ужченко, Ужченко].

Для українських дослідників залишається маловивченою діалектна фраземіка окремих ареалів, хоч визначено її сутність та місце в системі мови, критерії виділення [див.: Бевзенко; Федоров; Муқан, Непійвода та ін.]. У наявних розвідках, як правило, визначаються особливості вузьколокальних сталих висловів у порівнянні з фраземікою літературної мови на фонетичному, лексичному, граматичному, синтаксичному та стилістичному рівнях. Діалектні фраземи можуть різнитися від певних одиниць літературної мови не тільки компонентним значенням, а й семантикою. Відзначимо й різноаспектність у вивченні фразем-регіоналізмів: семантико-тематичний, структурно-семантичний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, лексико-граматичний і стилістичний.